

Київський Будинок вчених
НАН України

З історії приміщення й установи

м. Київ - 2017

Будинок вчених у Києві

(из історії приміщення й установи)

Київський Будинок вчених НАН України - одна з найбільш відомих і популярних культурно-просвітницьких установ столиці, «біографія» якої охоплює період тривалістю 90 років.

Будинок вчених займає старовинний особняк по вулиці Володимирській, 45-а, у затишному подвір'ї поблизу Золотих воріт. Історія цієї споруди від часу її зведення містить чимало цікавих сюжетів, вартих дослідження та розповіді.

Київський Будинок вчених НАН України

Територія, яку тепер займає щільно забудований квартал по вулиці Володимирській, ще на початку XIX століття являла собою вільну місцину поза стародавнім валом, насипаним ще за доби Ярослава Мудрого. Лише після того, як у 1830-і роки вал було ліквідовано й натомість розплановано мережу нових вулиць, тут утворилися садиби для приватної забудови.

Вулиця Володимирська не одразу отримала таку назву: її відрізок, що починався від колишнього валу та простягався в напрямку Університету Св. Володимира, спершу був найменований Університетською вулицею. Пізніше тут проходила вулиця Велика Володимирська, і лише у 1901 році вона набула сучасної довжини та стала називатися Володимирською. Ділянка, на якій нині розташований Будинок вчених, до 1898 р. мала № 35. Це була садиба чималої площі - 1115 квадратних сажнів або понад 0,5 га. Щоправда, її первинна забудова являла собою доволі скромні споруди. Так, ще наприкінці 1880-х рр. чільний дім був змішаним - на цегляному поверсі дерев'яна надбудова з мезоніном. На другому плані містилися дерев'яні флігелі та сараї; щонайменше половину території ділянки займав сад.

Відомо, що власником цього міського маєтку від 1872 року був родовитий аристократ, князь Микола Васильович Репнін - багаторічний предводитель дворянства Київської губернії. Але 18 (30) вересня 1887 року було складено «купчу кріпость», згідно з якою ділянку придбала у Репніна Марія Михайлівна Качала - дружина інженера-технолога. Саме з цією господинею та її чоловіком, Володимиром Степановичем Качалю, пов'язане зведення наявних будівель на садибі, про яку йдеться.

Інженер Володимир Степанович Качала

Родовід інженера Качали включає чимало знаних імен. Зокрема, його батько Степан (Стефан) Теодорович Качала, священник грекокатолицької церкви, жив у Галичині та став одним з провідних діячів українства на теренах, що належали тоді Австро-Угорській імперії.

Він активно сприяв створенню національних громадських осередків, брав участь у заснуванні Товариства «Просвіта» та Товариства імені Шевченка, матеріально підтримував українські школи й бібліотеки. Палко відстоюючи етнічну тотожність та громадянські права русинівукраїнців, Степан Качала присвятив цій темі чимало промов та публікацій, обирався до Галицького сейму.

Отець Степан (Стефан) Теодорович Качала

Однотумцем та сподвижником Степана Теодоровича був його молодший брат Андрій, також священик, меценат української культури та науки.

Життєвий шлях Володимира Качали, котрий народився у грудні 1842 року, склався дещо інакше, ніж у батька. Він відчував прагнення до техніки й по закінченні Тернопільської гімназії вчився в Політехнічному інституті у Відні. Невдовзі після цього інженер-технолог Качала перебрався на українські землі Російської імперії, де в той час набувало величезного поширення цукровобурякове виробництво. Здібний та енергійний фахівець швидко знайшов для себе роботу. Його було запрошено, зокрема, на цукроварню знаних підприємців і філантропів Терещенків. Згодом він увійшов до керівного складу деяких інших цукрових заводів.

Глибоко та всебічно вивчаючи свою справу, Володимир Степанович став одним із засновників (у 1871 році) Київського відділення Російського технічного товариства - авторитетного об'єднання професіоналів, яке спершу спеціалізувалося саме на цукробуряковій промисловості.

Заклад штучних мінеральних водх Фото 1880-х рр

Втім, у якості фахівця інженер-технолог долучався й до інших справ. Так, у його розпорядженні перебував комплекс «закладу штучних мінеральних вод», що існував від кінця 1860-х років понад Олександрівським узвозом (тепер територія Хрещатого парку понад Володимирським узвозом; будівлі не збереглися).

Володимир Качала орендував цей заклад у міста. Теплої пори року (з 1 травня по 15 серпня за старим стилем) тут діяла лікувальна зала «для користування теплими й холодними штучними мінеральними водами, натуральними і кавказькими, кумисом, кефіром, сироваткою й молоком».

Тут-таки було влаштовано грязьові та мінеральні ванни, гідропатичний кабінет тощо. Медичною справою завідували долучені до цього лікарі, а інженер Качала утримував при «мінеральних водах» лабораторію хімічного аналізу зі складом приладів та реактивів.

Поза лікувальним сезоном орендатор використовував приміщення закладу на свій розсуд. Частина їх займав цілорічний готель, де мешкав і сам Володимир Степанович із родиною. Тут він охоче приймав земляків з Галичини, серед яких були і його родичі.

Так, у 1880-і роки, навчаючись на медичному факультеті Київського університету, в помешканні інженера Качали жив його племінник Сергій Киричинський; сюди приїздив і старший брат Сергія - Омелян Киричинський.

У спогадах останнього про Володимира Качалу сказано таке: «Почував себе Українцем, жив в стислій приязні з [Олександром] Кониським і залюбки жертвував на українські справи чималі суми, потайки від тітки, що була Росіянкую і не раз передо мною нарікала, що дядькове українство коштує їм дорого.

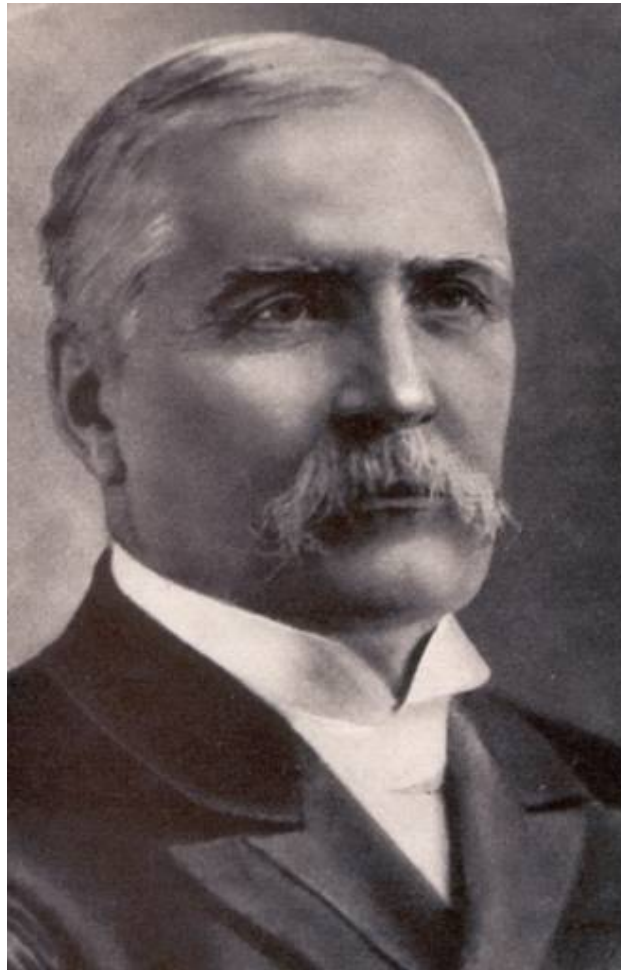
Як Галичанин, він давав притулок приїжджим до Києва Галичанам і допомагав їм влаштуватися». Саме в готелі Качали у квітні-травні 1886 року зупинився Іван Якович Франко, коли приїздив до Києва брати шлюб з киянкою Ольгою Хоружинською, а Сергій Киричинський був у весільному обряді одним з «бояр» від нареченого.

Зауважимо, що перебування славетного письменника потім далось інженерові взнаки, бо царська влада сприймала Франка як «небезпечного соціаліста». Тож сам Качала потрапив до списків «неблагодійних» і навіть не мав змоги оформити перехід з австрійського підданства до російського.

Втім, це не заважало Володимиру Степановичу незмінно підтримувати українську культурну справу в Києві. Одним з її символів стала так звана «зала Качали» в закладі мінеральних вод. Коли вона була вільною від лікувальних функцій, орендатор надавав її, зокрема, під заняття українського хору, очолюваного композитором Миколою Віталійовичем Лисенком.

Про «залу Качали» тепло згадувала племінниця Лисенка - письменниця та українська громадська діячка Валерія О'Коннор-Віленська.

У 1887 році в гостях у Володимира Качали перебував його небіж Кирило Студинський (майбутній літературознавець, дійсний член Всеукраїнської Академії наук); тут він познайомився з Миколою Лисенком і разом з ним їздив до Канева на могилу Тараса Шевченка.

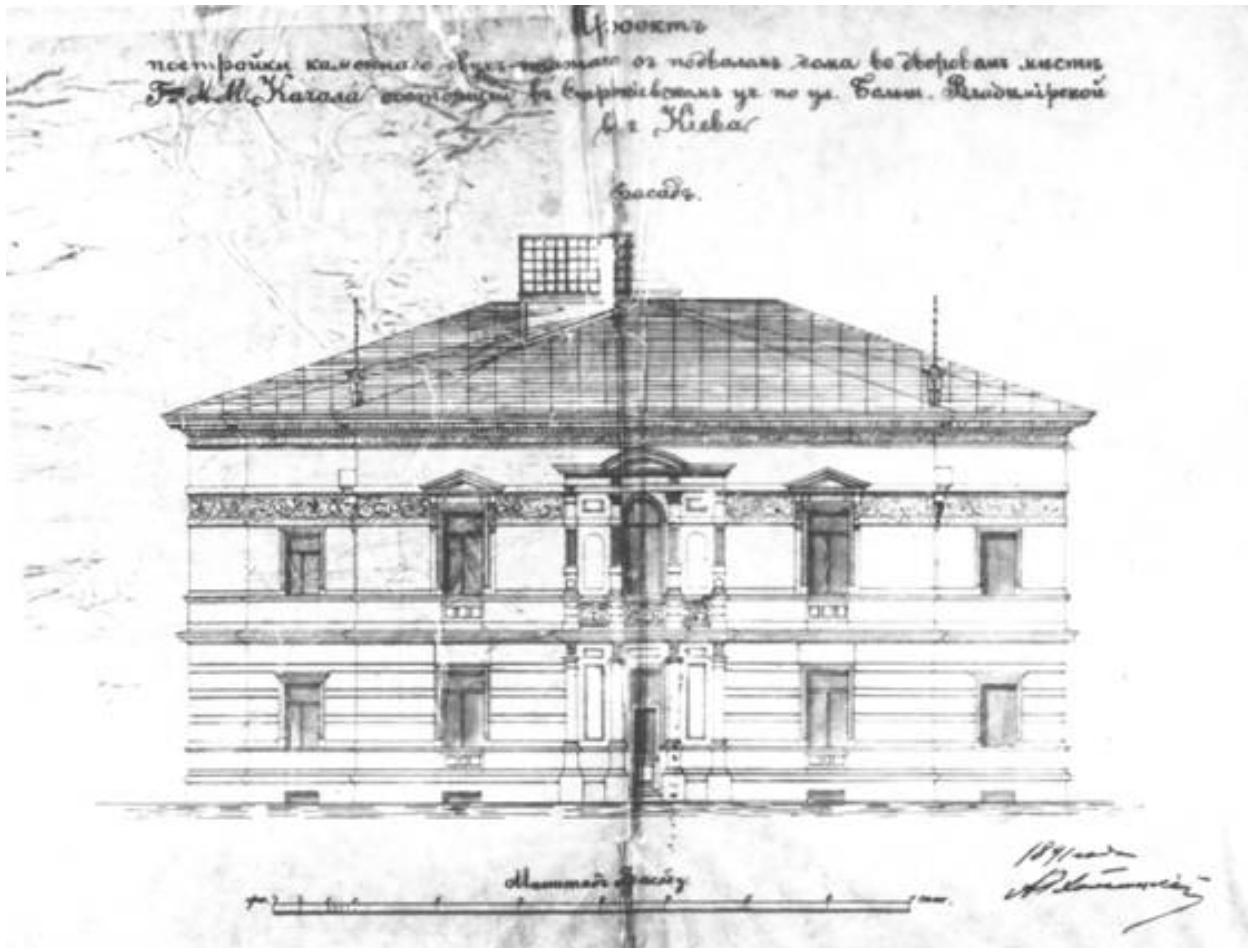
Композитор Микола Лисенко

Невтомна професійна діяльність дозволила інженерові накопичити кошти для здобуття власної нерухомості в Києві. Придбавши садибу на Володимирській вулиці, Марія та Володимир Качали трохи пізніше приступили до її нової забудови.

У 1891 році на їхнє замовлення було підготовлено кресленики двоповерхового з підвалом особняка в глибині подвір'я та триповерхового з підвалом прибуткового будинку по фронту ділянки. Автором проекту став архітектор Олександр Романович (Ромуальдович) Хойнацький.

*Проект особняка у дворі ділянки Марії Качала (О. Хойнацький 1890 р.)
З фондів Державного архіву міста Києва*

Виходець із шляхетського роду, він працював у Києві наприкінці ХІХ та на початку ХХ століття; чи не найвідомішою його будівлею є споруда «ЮРОТАТ» («Южнорусское общество торговли аптекарскими товарами») по нинішній вулиці Сакаганського, 108/16.

Найбільш ефектні розробки Хойнацького було витримано у стилістиці ренесансу. Саме таке вирішення архітектор запропонував і для забудови ділянки по Володимирській. Декоративне вбрання прибуткового будинку виявилось доволі пишним, насиченим різноманітними деталями: колони, рустика, вежі над карнизом, атланти і каріатиди, які підпирають балкони другого поверху...

Що ж до особняка у дворі, то він отримав більш стримане оформлення - в дусі спадщини видатного італійського зодчого ХVІ століття Андреа Палладіо.

Зображення путті на фасаді будинку по вул. Володимирській, 45

Упродовж 1891-1892 років під керівництвом автора проєктів велися будівельні роботи. Після їх закінчення Марія та Володимир Качали стали власниками одного з найбільш досконалих архітектурних ансамблів у міській забудові.

Уважний погляд міг розгледіти на фасадах будинків характерні символи. Так, над центральним вікном третього поверху чільної споруди вміщено скульптури двох малюків-путті. Один з них тримає смолоскип - символ просвіти, в руці у другого бачимо табличку із зображенням сови - символу мудрості, - та літерами «S.P.Q.R.».

Латинська абревіатура розшифровується як «**Senatus Populus que Romanus**» (Сенат і народ Рима), є традиційним римським символом та, мабуть, вказує на класицистичні уподобання власників садиби.

Ініціали «МК» в огорожі балкону Київського Будинку вчених

А в орнаменті чавунних огорож балконів обох будівель проглядаються літери «М» і «К». Неважко зрозуміти, що це ініціали Марії Качала - дружини інженера, на ім'я якої він завбачливо оформив нерухомість, щоб убезпечити майно від ризиків свого бізнесу та проблем із підданством.

Будинки по вулиці Володимирській. Фото початку 1890-х рр.

Прибутковий будинок був призначений для надання приміщень в оренду. У 1892 році його бічні крила були за проектом того ж Хойнацького подовжені углиб ділянки.

Гарний особняк став помешканням родини домовласників і водночас місцем розташування кількох офісів - зокрема, контор Гребениківського та Рогізнянського цукрових заводів на Слобожанщині, справами яких опікувався Володимир Качала.

Будинки по вулиці Володимирській. Фото початку 1890-х рр.

Серед останніх технічних захоплень інженера Качали варто назвати електрифікацію.

За часів, коли електричне освітлення лише починало поширюватися у Києві, Володимир Степанович улаштував на території своєї садиби невелику приватну електростанцію (не збереглася), що обслуговувала його власні будинки й могла на комерційних засадах живити енергією ділянки сусідів.

Надгробок В. Качали на Байковому кладовищі

Проте рік 1894-й склався для подружжя вельми сумно. Не стало Марії Михайлівни, а невдовзі по тому, у грудні, пішов з життя й Володимир Степанович. Його могила донині збереглася на 1-й ділянці Нового Байкового кладовища.

Встановлений дочкою лабрадоритовий надгробок із написом «Мир праху твоему, незабвенный отец» увінчано скульптурою невтішної жінки з важким якорем (символ надії на спасіння).

На останні місяці життя Володимира Качали припали й великі ускладнення в бізнесі через невдалу кон'юнктуру цукрового виробництва. Внаслідок цього його майно виявилось обтяженим значною заборгованістю. Спадкоємці мусили продати садибу по Володимирській вулиці. В подальшому вона неодноразово змінювала власників.

Так, до 1901 року нею, разом із суміжною садибою по Прорізній вулиці, володів чиновник Дмитро Гебенштрейт, який заставив нерухомість у Київському кредитному товаристві. Проте через важку кризу в київському домобудуванні він не мав змоги розрахуватися за кредит і відмовився від ділянки. Невдовзі її придбав казанський купець Василь Карякін, але вже у 1903 році продав садибу княгині Ганні Оболенській, а вона, в свою чергу, одразу ж перепродала її дійсному статському раднику (тобто, цивільному генералові) Михайлу Дуриліну. Той залишався власником ділянки по Володимирській, 45 до своєї смерті у 1913-му; його спадкоємці наступного року продали нерухомість дружині генерал-майора Олені-Констанції Бенуа. Останнім дореволюційним господарем садиби, поміченої літерами «МК», став у 1917 році підприємець Самійло Левін.

Як же складалася упродовж цього часу доля надвірного особняка? Деякий час домовласники здавали його заможним приватним наймачам. Але у 1909 році Михайло Дурилін погодився надати затишний будинок в оренду об'єднанню під назвою «Київське громадське зібрання». Відтоді було започатковано нинішню культурно-просвітницьку функцію будівлі.

Про «Київське громадське зібрання» варто розповісти докладніше. Воно народилося як клубний заклад для спілкування ліберальної інтелігенції. Відвідувачі «зібрання» не поділяли пануючу ідеологію російського імперського шовінізму, втілену в публікаціях офіційної газети «Киевлянин». Саме видавець опозиційного «Киевлянину» місцевого видання «Киевская мысль» Рудольф Лубківський стояв біля витоків «Київського громадського зібрання», заснованого у 1907 році, а потім тривалий час очолював цей клуб.

У списках дійсних членів «Київського громадського зібрання» можна було зустріти різні імена, аж до титулованих аристократів, баронів Оргіса фон Рутенберга і Штейнгеля, або майбутнього міністра фінансів гетьманської України Антона Ржепецького. Доволі значну частку відвідувачів складали євреї, серед них - керівник Дніпровського пароплавства Давид Марголін, фабрикант цегли Хаїм Волков, ювелір Йосип Маршак, громадський рабин Авраам Гуревич та інші. Українська громадськість тоді вже мала свій власний «Український клуб», але він містився буквально навпроти, по Володимирській, 42, і відвідувачі обох закладів могли підтримувати дружні контакти. До речі, відомо, що київський електротехнік і водночас видавець путівників по місту Василь Бублик входив до старшини як «Громадського зібрання», так і «Українського клубу».

Різноманітна діяльність закладу була фінансована членськими внесками та меценатськими пожертвами. Значною мірою вона складалася з журфіксів, «сімейних вечорів» і «дитячих ранків», на яких панувала справді родинна атмосфера. Разом з тим, «зібрання» регулярно проводило концерти професійних виконавців, літературні вечори або просвітницькі лекції.

Титульна сторінка «Отчета Киевского общественного собрания» за 1913 р.

Упродовж 1910-1911 років за згодою домовласника особняк у дворі по Володимирській, 45 був перебудований заради кращого пристосування під потреби клубу. З'явилася простора зала у два світла, було створено зручний вестибюль, вітальні, спеціальне приміщення для бібліотеки. Остання обставина мала особливу вагу, бо книгозбірня «Київського громадського зібрання», в комплектації якої вирішальну роль відіграла щедра пожертва почесного члена «зібрання» барона Володимира Гінзбурга, вважалася тоді однією з найкращих у місті (понад 40 тисяч томів). Значну частину її фондів склали українські видання; серед десятків найменувань періодики, що їх передплачувала бібліотека, були газета «Рада» та «Літературно-науковий вістник» (пізніше частина бібліотечного зібрання перейшла до нинішньої Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; окремі томи збереглися в бібліотеці Київського Будинку вчених).

Оскільки заходи «Київського громадського зібрання» відбувалися не щоденно, його залом систематично користувалися інші, менш впливові об'єднання, близькі йому за своїми суспільними переконаннями. Приміром, тут багато разів збиралося «Релігійно-філософське товариство», активісти якого, в свою чергу, виступали перед членами «зібрання» з доповідями на теми літератури й мистецтва.

У такий спосіб «Київське громадське зібрання» долучалося до новітніх течій культури - не лише вітчизняної, але й зарубіжної. В одному з клубних звітів було відзначено: «Про Бодлера, Верлена, Ередіа і Верхарна - чи не вперше російською мовою - розмовляли в багатолюдному зібранні у нас». Серед інших споріднених закладів, що користувалися гостинністю «зібрання» за символічну плату, або й безкоштовно, пригадуємо «Товариство діячів літератури й друку», «Товариство народних учителів», «Товариство захисту жінок», «Жіноче громадське зібрання», «Товариство любителів давньоєврейської мови», «Єврейське літературне товариство» та багато інших. У звіті за 1913 рік правління «Київського громадського зібрання» відзначило, зокрема, що в його залі збиралося українське об'єднання «Родина». Тут необхідно підкреслити, що йдеться саме про сезон 1912-1913 років - той період, коли заборонений поліцією «Український клуб» відроджувався під назвою «Родина» і дуже потребував дружньої підтримки.

Характерною для свого часу подією став дитячий «недільник», влаштований «Київським громадським зібранням» у березні 1911 року в пам'ять 50-ї річниці смерті Тараса Шевченка. На ньому зібралось понад двісті дітей. Було прочитано лекцію про Кобзаря в супроводі «чарівного ліхтаря» (проектора), лунали вірші та пісні. Щоправда, оглядачеві газети «Рада» цей захід видався надміру скромним, але з його ж допису можна зрозуміти й причину цього - в залі сидів представник поліції. Як відомо, вшанування пам'яті Шевченка в Києві у ті дні всіляко обмежувалося владою, і «Київське громадське зібрання» з великими складнощами пододало заборону.

Початок Першої світової війни відчутно позначився на клубному житті. Посилилися цензурні утиски з боку влади, поменшало відвідувачів. Різні комісії «зібрання» мусили займатися актуальними питаннями: збиранням коштів на посилки з подарунками до армії й шпиталів, доглядом за дітьми фронтовиків... Зрештою, революційна доба остаточно зупинила діяльність закладу. Відомо, що у 1918 році, за часів Української держави гетьмана Павла Скоропадського, приміщення по Володимирській, 45 було використано для резиденції військового коменданта міста генерала Миколи Тищинського та розміщення його штабу.

У червні 1919 року вся прибуткова нерухомість Києві була націоналізована радянською владою. Большевики охоче використовували клубну роботу в своїх інтересах, створюючи відповідні заклади при партійних комітетах, профспілках або установах. В особняку у дворі по Володимирській, 45 (з 1922 до 1944 року вулиця носила ім'я письменника Короленка) було розміщено клуб медичносанітарних працівників, відомий також як Будинок лікаря.

*Довоєнне приміщення Будинку вчених на вул. Пушкінській, 1.
Фото 1930-х рр.*

Тим часом 90 років тому було створено подібний заклад і для міської секції наукових робітників - «Дім вчених». Його відкриття відбулося 24 грудня 1927 року. У довідній книзі «Уся Київщина» на 1928 рік про нього було сказано: «Дім вчених об'єднує робітників науки і мистецтва через організацію серед них культурно-освітньої й професійногромадської роботи. Працюють такі комісії: лекційна, музичнохудожня, літературномистецька, екскурсійна, кіно-комісія, художнього виховання дітей; осібно зорганізовано польську і єврейську комісії. Функціонують гуртки: радіо-гурток, фізкультурний осередок, гуртки мови (англ., франц., німецької), гуртки української мови, дитяча музична студія, гурток малювання, ручної праці, ігор. При домі є їдальня й буфет. Функціонує читальня, де є газети й журнали мовами: українською, російською, німецькою, французькою, англійською. Три рази на тиждень виставляється науковий або художній фільм, щопонеділка буває лекція. Відбувають свої засідання наукові тва й установи, щосуботи - художній концерт». Головою правління закладу був тоді літературознавець Олександр Дорошкевич.

У якості приміщення для осередку науковців міська влада надала гарну двоповерхову (частково на цокольному поверсі) будівлю по вулиці Пушкінській, 1, ріг Свердлова (Прорізної). Її було зведено у 1880-і роки за проектом архітектора Володимира Ніколаєва на замовлення багатія Мойсея Зайцева та оформлено в дусі східного, «мавританського» зодчества.

Пізніше власником наріжної ділянки став один з «цукрових королів» Лев Бродський. За його ініціативою в будинку обладнали приміщення для так званого Громадського зібрання «Конкордія» (в буквальному перекладі - «згода»). Це був заснований у 1908 році самим Бродським елітний клуб, де відвідувачі, переважно заможні євреї, проводили час за грою в карти. Пізніше, у 1918-му, приміщенням «Конкордії» користувалося українське об'єднання «Родина», а після встановлення радянської влади тут певний час містився єврейський клуб «Комфон» (у 1927 році переведений до іншої будівлі).

Програма діяльності тогочасного Будинку вчених була доволі широкою; докладно цю тему висвітлено в публікації відомого історика Сергія Білоконя. Можна ще додати, що після створення у 1933 році Спілки архітекторів України частину приміщень на Пушкінській, 1 відвели для Будинку архітектора. На жаль, вибухи та пожежі в центрі Києва у вересні 1941 року, на початку окупації міста гітлерівцями, мали трагічні наслідки для старовинної будівлі: її було зруйновано дощенту.

Вже після визволення столиці України від нацистів, коли до Києва повернулися з евакуації академічні установи, стала актуальною проблема відновлення Будинку вчених у нових стінах. Його правління очолювала тоді Лідія Ісаківна Палладіна, дружина академіка О. В. Палладіна. Деякі структури Будинку вчених збиралися в уцілілому особняку по Володимирській, 45-а, розташованому неподалік від Президії АН УРСР. Завдяки сприянню тогочасного керівника республіки М. С. Хрущова в 1947 році цю будівлю було передано в розпорядження Київського Будинку вчених, і він донині користується нею.

Одним з перших, восени 1945 року, налагодив свою роботу драматичний гурток. Керувати ним Л. І. Палладіна запросила одного з провідних акторів Театру імені Лесі Українки, народного артиста УРСР (з 1948 року) і СРСР (з 1960 року) Юрія Лаврова. Він успішно очолював драматичний колектив Будинку вчених упродовж двох десятиліть, підготувавши близько 40 вистав.

Ю. Лавров (праворуч) та Е. Галь біля фасаду Будинку вчених

Загалом у стінах Будинку вчених діяли й діють донині численні гуртки, студії, ансамблі, клуби, семінари тощо. Кожен з них має свою історію, що заслуговує на окреме дослідження. Популярний заклад, який з 1973 року входить до системи Академії наук України, незмінно плекає свої кращі традиції, сприяє різноманітному творчому дозвіллю вчених та їхніх родин, робить вагомий внесок до накопичення та збереження знань про найвищі злети української науки.

Підготував Михайло Кальницький, січень 2017 р.

Автор історичної довідки **Михайло Борисович Кальницький** - *києвознавець, історик, літератор, журналіст*

Учасник численних історичних, краєзнавчих, культурологічних наукових конференцій
Входить до складу колегії Головної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури
Член комісії з питань найменувань та пам'ятних знаків Київської міської державної адміністрації
Почесний доктор Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування (1999 р.)

© 2017 Михайло Борисович Кальницький
© 2017 Київський Будинок вчених НАН України
Design © 2017 by Nikolai B.Narolsky

<http://kbvnanu.kiev.ua>

